

PAPER DETAILS

TITLE: Terörizm Olgusuna Schrödinger'in Kedisi Olarak Bakmak

AUTHORS: Hüseyin SÜRÜCÜ

PAGES: 375-413

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1707156>

Terörizm Olgusuna Schrödinger'in Kedisi Olarak Bakmak

Viewing the Fact of Terrorism as Schrödinger's Cat

Hüseyin SÜRÜCÜ^(*)

Öz

Literatürde terör ve terörizm kavramlarının tanımları üzerinde kısmen anlaşma sağlanmıştır. Buna rağmen, terörist ve terör örgütü kavramlarının içeriklerine dair uyumsuzluklar devam etmektedir. Bu kavramların tanımında uzlaşamayan noktalar devam edecektir. Bu çalışma uzlaşa sağlanamayan hususların devam edeceğini ve terör olgusuna yönelik yapılan tanımların yakınsamasına rağmen aynı olmayacağını, eleştirel realizmin gerçeklik perspektifinden genel görelilik kuramı aracılığıyla ortaya koyma amacındadır. Çalışma, terör olgusunun ontolojik yaklaşımla tanımlanabileceğini savunmaktadır. Bu doğrultuda çalışma terör olgusunun tanımlanmasında ortaklık oluşturulması yoluyla bilimin birliğine ve literatüre katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Terör, Terörizm, Eleştirel Realizm, Genel Görelilik Kuramı, Bilimin Birliği.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

Abstract

A partial agreement has been reached on the definitions of terror and terrorism in the literature. Despite this, incompatibilities on the concepts of terrorist and terrorist organization continue. The points of disagreement in the definition of these concepts will continue. This article aims to reveal that the definitions of terrorism cannot be the same even if they converge, through general relativity theory from the perspective of reality of critical realism. The study argues that the phenomenon of terrorism can be

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş Tarihi: 15.04.2021 Kabul Tarihi: 09.08.2021

^(*) Dr. Misafir Öğretim Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü

E-posta: hsurucu79@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9104-2529>

defined with an ontological approach. In this direction, the study aims to contribute to the unity of science and literature in order to establish a partnership in the definition of terrorism.

Keywords: Terror, Terrorism, Critical Realism, General Theory of Relativity, Unity of Science.

Giriş

Terör ve terörizm kavramları, tarihsel bir süreci olmasına rağmen¹ akademik anlamda üzerinde kısmi olarak anlaşma sağlanmış olsa da literatürde hala kime terörist ya da terör örgütü denileceğine dair bir uzlaş yoktur.² Çalışma, uzlaş eksikliğini birbiriyle ilişkili iki nedene dayandığını iddia etmektedir. Birincisi, tanımı yapan gözlemci yani olaydan etkilenenler bağımsız değil bağımlı değişkendir. Bu da olguya yönelik tanımların işlevsel olmasına yol açmıştır. İşlevsel tanım, bir olguya ait evreni net biçimde belirlemek için kullanılması gereken kavramların o an için ölçülebilir biçimde yapılmıştır. Başka bir deyişle işlevsel tanım, gözlemcinin olguyu kendi bakış açısıyla ya da olgunun gözlemciye yansıdığı haliyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla tanım, gözlemciye göre farklılık göstermektedir. Tanıma bu minvalde yaklaşıldığında anlamlar, bağlamlarla ilişkili durumların üst üste gelmesi sonucunda üretildiğinden genellikle tek bir tanıma indirgenememektedir.³ Bunun altında yatan sebep, gözlemcinin bilmediği olguyla karşılaştığında onu benzer olay dizilerine benzeterek yani bilişsel ilgisinin yönelimi tarafından koşullanarak olguyu

¹ Jamal R Nassar, *Globalization and Terrorism: The Migration of Dreams and Nightmares* (Maryland: Rowman and Littlefield Publishers Inc, 2005), 23.

² Cenker Korhan Demir, "Stratejinin Bakış Açısıyla Terörizm," *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama* içinde ed. Ali L. Karaosmanoğlu ve Ersel Aydın, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020), 285.

³ David Orrell, "The Value of Value: A Quantum Approach to Economics, Security and International Relations," *Security Dialogue* 51, (Ekim 2020): 482, <https://doi.org/10.1177/0967010620901910>

tanımlama eğilimine sahip olmasıdır.⁴ Bunu çalışma özelinde açıklayacak olursak, yapılan tanımların terörizmden etkilenenlerce üretilmesi, terörün yarattığı iklimin tanım yapanlar üzerindeki etkisinin göz ardı edilmesini yani tanım içerisinde olguya neden olan diğer bileşenlerin örtük kalmasını sağlamaktadır. İkincisi ise; çalışma, tanımlı yapanların olguyu değerlendirirken ontolojik hataya düştüğünü ve olgunun ontolojisinin epistemolojisine indirgendiğini değerlendirmektedir. Özetle, çalışma olguya yönelik tanımlarla olguya ontolojik bakış açısıyla yaklaşımaması arasında bir ilişki bulunduğunu öne sürmektedir. Çalışma ontolojik hatayı, olgunun gözlemciye daha baskın gelen özelliği üzerinden tanımlanması; olgunun ontolojisinin epistemolojisine indirgenmesini ise, olgunun yansımalarını çeşitli epistemik, açıklayıcı ya da pragmatik düşüncelerden oluşmuş yargılarla ortaya koyulması olarak görmektedir. Tahko buna epistemik yaklaşım demektedir.⁵ Ontolojik yaklaşım ise, kavramdaki değişmeyenlere odaklanılarak yapılmaktadır. Bunun nedeni de ileride bahsedildiği üzere kavramın sosyal bir gerçeklik olduğundan karmaşık uyabilen bir yapıya sahip olmasıdır. Bu bakış açısıyla bakıldığında ileri bölümlerde bahsedilen Sürücü'nün terörizm tanımının ontolojik olarak uygun olduğu değerlendirilmiştir. O'nun tanımına göre terörizm, siyasi saik ile kendi yarattığı nizamı, müesses kılarak içinde bulunduğu müesses nizamı yıkmak amacıyla sistematik şiddetle karşındakilere korku vermeyi hedefleyen bir ayaklanma stratejisidir.⁶ Buna karşın Terörle Mücadele Kanununa göre terör tanımı ise epistemik yaklaşımla uyushmaktadır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁴ Max Weber, *Sosyal Bilimler Metodolojisi*, çev. Vefa Saygın Öğütle, 3. basım. (İstanbul: Küre Yayınları, 2017), 90.

⁵ Tuomas E. Tahko, *Unity of Science* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), 4, <https://doi.org/10.1017/9781108581417>

⁶ Hüseyin Sürücü, «Örgütlü Suçlarla Mücadelede Matris Organizasyon» (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, Milli Savunma Üniversitesi, ATASAREN, 2019), 108.

Kanun⁷ incelendiğinde, terörü aşağıdaki gibi tanımladığı görülmektedir:

“Cebir ve şiddet kullanarak; baskı, korkutma, yıldırma, sindirme veya tehdit yöntemlerinden biriyle, Anayasada belirtilen Cumhuriyetin niteliklerini, siyasi, hukuki, sosyal, laik, ekonomik düzeni değiştirmek, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletin ve Cumhuriyetin varlığını tehlikeye düşürmek, Devlet otoritesini zaafa uğratmak veya yıkmak veya ele geçirmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin iç ve dış güvenliğini, kamu düzenini veya genel sağlığı bozmak amacıyla bir örgüte mensup kişi veya kişiler tarafından girişilecek her türlü suç teşkil eden eylemler...”

Söz konusu tanımın odağında Türkiye Cumhuriyeti vardır. Failleri ise bir örgüte mensup kişiler olmalıdır. Dolayısıyla küresel terörizm, bireysel terörizm, başka devletlere isnat edilen devlet terörizmi kavramları ya da örgüte mensup olmayan sadece sempati duyanların eylemleri tanımın dışında bırakılmaktadır. Bir bakıma tanımın sadece ülkenin bekasını tehdit eden eylemleri içermesi ontolojik hatayı; aynı zamanda olgunun hem örgütlü olarak işlenebileceği hem de Türkiye’nin bekasının öncelenmesi ve diğer terör kavramlarını dışarlaması ise ontolojinin epistemolojisine indirgenmesini bize göstermektedir. Bunun yanında tanım, kime terörist örgüt ya da terörist diyeceğini tam anlamıyla belirlememiştir. Bu husus Tablo-1’deki tanımlar için de geçerlidir. Ontolojik hatanın ve ontolojinin epistemolojiye indirgenmesinin nedenleri, Newtoncu paradigma kaynaklı mekanik neden-sonuç ilişkileri ve insan beyninin karmaşıklığı sevmediği⁸ için insanın karşılaştığı şeyleri, genellikle parçalara ayırarak inceleme alışkanlığına sahip olmasıdır. Bunun sonucunda insan, çevresindeki her şeyin birbirini nasıl etkilediğini tam anlamlandıramadığından tespit

⁷ TBMM, “Terörle Mücadele Kanunu (3713 S.K)” Resmi Gazete, (Nisan 1991).

⁸ Jack Trout ve Steve Rivkin, *Yeni Konumlandırma*, çev. Ahmet Gürsel, (İstanbul: Optimist, 2006), 18-19.

ettiği olguları içinde bulunduğu zaman-mekandan azade düşünerek genelleştirme eğilimine girmektedir. Poincare de, örtük biçimde bunu kabul ederek her daim yapılan araştırmalarda sayısız olgular arasından bir kısmının seçilmesinin diğerlerinin seçilmemesini doğal görmektedir.⁹ Hawking de, insanın öngörü gücünü sınırlayan değişkenlere vurgu yaparak Poincare ile paralel düşünmektedir.¹⁰ Bu bakış açısından bakıldığında, terör tanımı iki yönden etkilenmiştir. Birincisi; olguya yönelik tanımlar aktörlere bağımlıdır. Başka bir deyişle, devletler, milli bir terörizm tanımı yapmışlardır. Böylelikle bekaları için kendine tehdit oluşturanlara bir blok oluşturmak amacıyla stratejik bir cevap verme şansına sahip olurken, diğer terör tanımlarını ötekileştirmişlerdir.¹¹ İkincisi, gözlemlenen olgunun yayılım alanı belirsizleşmiştir. Terörizm üzerine yapılan bir çalışmada olgunun literatür genelinde farklı akademik disiplinler tarafından çalışılmasına rağmen “disiplinlerarası” alan içinde kendine yer bulamadığı, daha ziyade onun “çok disiplinli” olarak çalışıldığının tespit edilmesi bu yargıyı doğrulamaktadır.¹² Başka bir deyişle araştırmacılar, olgunun ait olduğu güvenlik alanının yöntemlerine ve konularına hak ettiği ilgiyi vermeden sadece kendi disiplinlerinin bakış açısını olguya yöneltmek ¹³ olgunun yayılım alanının belirsizleşmesini kolaylaştırmıştır.

Bu iki yönden dolayı terör olgusu, Schrödinger'in kedisi olarak görülmelidir. Dolayısıyla yukarıda geçen uzlaşa sağlanamayan hususların devam edeceği ve terör olgusuna yönelik yapılan tanımların yakınsamasına

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁹ Henri Poincare, *Bilim ve Metot*, çev. H.R. Atademir ve S. Ölçen, 2.basım. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964), 19.

¹⁰ Stephen Hawking, *Zamanın Kısa Tarihi* (İstanbul: Alfa Bilim, 2013), 221.

¹¹ Michael Blain, “On the Genealogy of Terrorism,” The 37th World Congress of the International Institute of Sociology, 5-9 July 2005, Stockholm, 2005, s. 1-21.

¹² Engin Avcı ve Cenker Korhan Demir, “Terörizm Çalışmaları: Türkiye’deki Araştırmalara İlişkin Betimsel Bir Analiz,” *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 13 (2017): 27.

¹³ A.g.m, 8-9.

rağmen aynı olmayacağı öngörülmektedir. Çünkü olgu, çeşitli ilişkiler ağının bir çıktısıdır. Çalışma da olgunun ontolojisine odaklanarak bunu ortaya koyma niyetindedir. Bunun için kuantum teorisindeki genel görelilik kuramı kullanılmıştır. Bir bakıma çalışma, alana disiplinlerarası bakışla yaklaşarak olgunun sadece davranışsal çeşitliliğini açıklamakla kalmamakta aynı zamanda olguyu tanımlamaya yönelik süreçlerin çeşitliliğini de vurgulamayı hedeflemektedir. Bu yüzden çalışma, olgunun içerisinde yer aldığı tüm ihtimalleri yani olguya ait bütün tanımları farklı tanımlansa bile birbiriyle ilişkili görmektedir ve tanımların her birinin kendine özgü gerçekliğe sahip olduğunu düşünmektedir. Kuantumda bu durum tamamlayıcılık ilkesince açıklanmaktadır. Bu ilkeye göre; her tanım diğerini dışarıda bırakmasına rağmen, olgunun tanımlanması için gereklidir.¹⁴ Çünkü her farklı tanım olguya yönelik farklı tarafların ve bağlantıların ortaya çıkarılmasına yardımcıdır. Fakat problem, yapılan tanımların işlevsel olmasından ziyade, gözlemcinin gözlemlediği şeyin parçası olması nedeniyle olguya ilişkin yaptığı tanımlarda bazı bileşenleri fark edememesidir. Bunun olguya ontolojik açıdan yaklaşıldığı takdirde aşılacağı değerlendirilmektedir. Böylelikle olgunun içine girilerek onun nasıl yapılandığının ortaya koyulma ihtimali belirecektir. Çünkü Poincaré'e göre her olgu, hem içsel hem de dışsal nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵ İçsel nedenlerden kasıt, olgunun içinde var olan, onu oluşturan temel unsurlardır. Tahko buna indirgenebilen bileşenler adını vermektedir. Dışsal nedenler ise, dışarıdan bakan göz için olgunun algılanmasını sağlayan nedenlerdir. Tahko, bunu da indirgenemeyen bileşenler olarak adlandırmıştır.¹⁶ Dolayısıyla terör olgusuna ontolojik bakış, onu sosyal ve organik bir sistem olduğunun kabul edilmesi demektir. Literatürde terör olgusunun organik ve sosyal bir olgu olduğuna

¹⁴ Ian Marshall ve Danah Zohar, *Kim Korkar Schrödinger'in Kedisinden? A'dan Z'ye Yeni Bilimin Rehberi* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020), 346.

¹⁵ Henri Poincaré, *Bilim ve Varsayım* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986), 106-112.

¹⁶ Tahko, *Unity of Science*, 4.

dair çeşitli yaklaşımların mevcudiyeti bu önermeyi doğrulamaktadır. Önermenin doğruluğu olgunun aynı zamanda karmaşık uyabilen bir sistem olarak görülmesi anlamına da gelmektedir. Söz konusu bu yapılar, çeşitli oranlarda farklı bileşenlerin birbirleri ve çevreyle girdikleri ilişkiler sonucunda ortaya çıkmaktadırlar. İlişkiler arasındaki bağlantının doğrusal olmaması bu yapıları kaotik yapmaktadır. Çünkü sistem tarafından üretilen çıktılar, sistemin beka sorunu nedeniyle, girdi olarak tekrar sisteme dahil olmaktadır. Dahil olma işleminde girdi sistemin yapısına uyarlanmaktadır. Fakat yapı içerisindeki bileşenlerin ağırlığı ve konumu bilinmediğinden yapılan uyarlamanın hem bileşenler hem de yapının genelinde nasıl sonuç vereceği belirsizdir. Dolayısıyla sistemin bugüne yansıyan olumlu ve olumsuz şeylerin kaynağının geçmişteki uyarlanmadan kaynaklandığını söylemek hatalı bir çıkarım olmayacaktır.¹⁷ Bu karmaşıklık içerisinde olguyu oluşturan temellerin (indirgenebilen bileşenler ya da olgudaki değişmeyenler) ortaya çıkarılması için üç boyutun beraberce tahlil edilmesi gerekmektedir. Boyutlardan birincisi, aktör bağımlı değişken olduğundan onun sahip olduğu algı, izlenim ve duyumlar önemli olduğudur. İkincisi, aktörün sahip olduğu geçmiş tecrübeler, içinde yaşanan durumun neden olduğu eğilimler, durumun içerdiği ve geçmiş tecrübeler ile yaşanan durumun oluşturduğu şartların ortamdaki diğer bileşenlerin süzgecinden geçmesi sonucunda oluşan yargıyı temsil eden fiili durumdur. Çünkü olgunun oluşumunda sayılanlar arasındaki ilişkisellik ve ilişkilerin boyutu fiili durumun nasıl yapılandığının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Üçüncüsü ise olguların/aktörlerin yapıları, yetenekleri/sınırlılıklarıdır.¹⁸ Çünkü olguların/aktörlerin nasıl yapılandıkları, onların yeteneklerini ve sınırlılıklarını çizmektedir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

¹⁷ Paul Cilliers, *Complexity and Postmodernism: Understanding complex systems* (London and New York: Routledge, 1998), 3.

¹⁸ Hüseyin Sürücü, "Türk Jandarma-Polis Teşkilatlarının Yakınsamasının Makarenko'nun Modeliyle Tanımlanması," *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 9, (Kasım 2020): 319, <https://doi.org/10.28956/gbd.829940>

Bunun yanında çalışma, olguya eleştirel realizmin gerçeklik perspektifini ekleyerek eleştirel realizm ile kuantum teorisi arasında bir ilişki kurmak istemiştir. Eleştirel realizm-kuantum arasındaki ilişki çalışmanın ileriki bölümlerinde detaylandırmış olsa da; bu noktada kısa bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Öncelikle eleştirel realizm, bir bilim felsefesidir. Kuantum ise, bir teoridir. Eleştirel realizm, gerçekliği tanımlarken çalışma özelinde kuantum teorisi, gerçekliğin nasıl oluştuğunu açıklamakta ve bunu da genel görelilik kuramıyla ortaya koymaktadır. Fakat ikisi arasındaki ilişkiyi ortaya koymanın önemli şartı aralarındaki benzerliktir. Öncelikle hem eleştirel realizm hem de kuantum teorisi indirgemeci anlayışa karşıdır.¹⁹ İkincisi; kuantum teorisi, her ne kadar madde ve ışığın atom ve atom altı davranışları incelese de, olguyu eleştirel realizm gibi ontolojik olarak görmekte ve olguyu oluşturan bileşenlerin (çevre dahil) hem birbirleriyle hem de olguya etkilerini irdelemektedir. Çünkü onlara göre bir bütün kendisini oluşturan parçalardan ötedir. Bütün tek tek şeylere indirgenemez.²⁰ Başka bir deyişle her iki yaklaşım açısından bütün, kendisini oluşturan parçalardan değil, bütün parçaların içinde yer aldığı ilişkilerin etkileşiminden oluşması olguların aktörlerin hem daimi koşulu hem de sürekli yeniden üretilen neticesi yapmaktadır. Dolayısıyla olgular, insanın tasavvurunun ötesinde yapılanan, belirli bir derinliği ve tabakaları olan bir gerçeklik olarak görülmelidir. Bilimin görevi de bu gerçekliği ortaya çıkarmaktır.²¹ Bu da gerçeklikle karmaşık uyabilen sistem tanımı arasında bir uyuşmanın varlığına işaretir. Söz konusu uyuşma

¹⁹ Roy Bhaskar, *Gerçekçi Bilim Teorisi* (Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018), 89.; Mathias Albert ve Felix Maximilian Bathon, “Quantum and Systems Theory in World Society: Not Brothers and Sisters but Relatives Still?,” *Security Dialogue* 51, (Ekim 2020): 4-5, <https://doi.org/10.1177/0967010619897874>

²⁰ Şafak Ural, *Basitlik İlkesi* (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011), 25.

²¹ Faruk Yalvaç, “Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçeklik,” *Uluslararası İlişkilerde Post-Modern Analizler-1* içinde ed. Tayyar Arı (Bursa: MKM Yayıncılık, 2012), 5.

da, aktörlerin faaliyetlerini icra ederken bilinçli-bilinçsizce içerisinde bulundukları evreni yeniden üretmesine ve hesaplanamayan sonuçların ortaya çıkma olasılığının belirmesine neden olmaktadır.²² Tüm bunlar kuantum teorisinin inceleme alanı ile de ilişkilidir.

Uluslararası literatür irdelendiğinde terör, terörizm kavramlarına ilişkin sayısız çalışma bulunmaktadır. Çalışmalar arasında sosyal bilimlere doğa bilimlerinin bakışıyla açıklayan bazı örneklerle de rastlanılmıştır. Umukoro'nun, termodinamik yasalarla Boko Haram terör örgütünün yarattığı sınır göçünün Afrika kıtasında yarattığı olumsuzlukları açıklaması,²³ *Security Dialogue*'un Kasım 2020 sayısında "Uluslararası İlişkilerin Kuantumlaşması" üzerine çalışmalar yayımlaması buna örnektir. Fakat Türk literatüründe uluslararası ilişkiler ve güvenlik alanında eleştirel realizm veya karmaşıklık ve kaos özelinde yurt dışına oranla daha az çalışmaya sahipken, kuantum teorisinin güvenlik alanına uyarlanması yönünde herhangi bir çalışmaya ise rastlanılmamıştır. Avcı ve Demir, uluslararası çalışmalarda özellikle güvenlik alanına özgü kavram/kuramların oluşturulmasına ve literatürde belli bir derinlik kazanılmasına rağmen Türkiye özelinde terörizm çalışmalarının henüz bu olgunluğa erişemediğini dile getirerek yukarıdaki tespiti olumlamaktadır.²⁴ Dolayısıyla çalışma literatürdeki bu boşluğu giderme amacındadır.

Bu minvalde çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Kuantum-eleştirel realizmin ana hatları belirtilerek eleştirel realizm-kuantum ilişkisi, genel görelilik kuramı açıklanmıştır. Bu bölümde

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

²² Roy Bhaskar, *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi: Natüralizmin Olanaklılığı*, çev. Vefa Saygın Öğütle, 1.basım. (Ankara: Nika Yayınevi, 2017), 50-66.

²³ Nathaniel Umukoro, "Thermodynamics: Application of Its Principles to the Effects of Cross-Border Migration and Boko Haram Crisis on Security Challenges in Africa," *Journal of Applied Security Research*, 11, (2016): 44-60, <https://doi.org/10.1080/19361610.2016.1104279>

²⁴ Avcı ve Demir, "Terörizm Çalışmaları: Türkiye'deki Araştırmalara İlişkin Betimsel Bir Analiz," 27.

iki amaç hedeflenmektedir. Birincisi, eleştirel realizm ile kuantum arasındaki bağlantıyı kurmak ve uluslararası sistemin kuantum teorisiyle açıklanabileceğini göstermektir. İkincisi, terörizmin tanımlanma sorununa temel oluşturmaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde devlet düzeyinde terörizmin tanımlanma sorununa yaklaşılarak, sorun genel görelilik kuramı üzerinden anlatılmıştır. Böylelikle devletlerce yapılan tanımlar arasındaki paralelliklerin neden olduğu yanlış kullanımlar ile terörizm tanımlarının yakınsaması için olguya ontolojik olarak bakılmasının gerekliliği ortaya koyulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise ilk iki bölümde elde edilen çıkarımlardan terör olgusuna farklı bir bakış açısıyla yaklaşarak ileride konuyla yapılan çalışmalara ve ontolojik açıdan bilimin birliğine de katkı sunulması hedeflenmiştir.

Eleştirel Realizm ve Kuantum Teorisinin Ana Hatları

Bhaskar'ın gerçeklik anlayışı; ontolojik gerçekçilik, epistemolojik görecelik ve yargısal ussalık çerçevesinde biçimlenmiştir.²⁵ Bunları daha açmak gerekirse: Ontolojik gerçekçilik, gerçek denilen şeyin oluşumuna yöneliktir. Bhaskar'a göre gerçek, olaylar, deneyimler ve mekanizmaların etkileşimine göre oluşmaktadır. Bhaskar, gerçekliği, ontolojik, fiili ve ampirik olarak üçe ayırmaktadır. Fiili gerçeklikte, mekanizmaların; ampirik gerçeklikte de mekanizmalar ile olayların söz konusu gerçekliklerin doğası gereği kapsam dışı tutulduğunu söylemiştir.²⁶ Bunun yanında Bhaskara'a göre gerçeklik, "tabakalaşmış ve farklılaşmış"tır; sürekli değişim halindedir. Dolayısıyla onun gerçeklik anlayışı çok katmanlı ve farklılaşmış

²⁵ Faruk Yalvaç, "Eleştirel Gerçekçilik ve Uluslararası İlişkiler: 'Gözlemlenemeyen' ve 'Alta Yatan Yapılar' Tartışması" Küresel Çalışmalar, 2019, erişim 15 Nisan 2021, <https://kureselcalismalar.com/elestirel-gerceklik-ve-uluslararasi-iliskiler-gozlemlenemeyen-ve-alta-yatan-yapilar-tartismasi/>.

²⁶ Bhaskar, *Gerçekçi Bilim Teorisi*, 11-15.

bir yapıdadır.²⁷ Bir bakıma gerçeklik de, karmaşık uyabilen bir sistemler tarafından üretilen karmaşık bir yapıdır.

Epistemik görecelik, bilimsel bilginin göreceli olduğunu belirtmektedir. Çünkü bilimsel pratikler belli tarihi ve toplumsal şartlarda gerçekleştiğinden genel geçer bir bilim felsefesi imkansızdır.²⁸ Bilimin göreceli olmasının nedeni, bilginin iki boyutlu olmasıdır. Bunlardan ilki, maddi neden ya da yeni bilgi oluşturmak için kullanılan öncel olarak oluşturulmuş bilgidir. Bhaskar bunu geçişli boyut olarak adlandırmaktadır. Diğeri de bilginin gerçek yapı ya da insandan azade var olan ve hareket eden mekanizmaya sahip olmasıdır. Buna da geçişsiz boyut denmektedir.²⁹ Bu bağlamda geçişli boyutun zaman içerisindeki gelişimi ve bunun geçişsiz boyut üzerindeki etkisi bilginin devamlı üretilmesine ve bu da geçişsiz boyut içerisindeki yapıların devamlı dönüşmesine yol açmaktadır.³⁰ Dolayısıyla bu felsefeye göre oluşan gerçek, görecelidir.

Bhaskar yargısal ussallığı, olanı açıklayan ve birbirleriyle rekabet halindeki çeşitli teoriler arasındaki seçimi rasyonel bir süreç olarak görmektedir.³¹ Bu seçimlerde öne çıkmanın asgari şartı, o günkü şartlar dahilinde doğanın, bağımsız olarak var olan ve olgu ötesi biçimde aktif olan mekanizmalarının bilgisini üretmektir.³²

Çalışma da üç sebepten dolayı kuantum teorisini yukarıda açıklanan temel ilkeler ışığında eleştirel realizm ile ilişkili olduğunu değerlendirmektedir. Bunlardan birincisi, her ikisi de gözlemcinin bağımlı

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

²⁷ Duygu Türk, "Eleştirel Gerçekçilik Üzerine," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 67, (2012): 195.

²⁸ Yalvaç, "Eleştirel Gerçekçilik ve Uluslararası İlişkiler: 'Gözlemlenemeyen' ve 'Altta Yatan Yapılar' Tartışması."

²⁹ Bhaskar, *Gerçekçi Bilim Teorisi*, 15-16.

³⁰ Bhaskar, *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi: Natüralizmin Olanaklılığı*, 31-34.

³¹ Yalvaç, "Eleştirel Gerçekçilik ve Uluslararası İlişkiler: 'Gözlemlenemeyen' ve 'Altta Yatan Yapılar' Tartışması."

³² Bhaskar, *Gerçekçi Bilim Teorisi*, 181.

değişken olmasının onun izlenim ve duyumlarını etkilediğini iddia etmektedir. Eleştirel realizmde bu düşünömsellik (reflexivity) kavramıyla izah edilmektedir. Çünkü insan düşünömsellik sayesinde kendi çıkarını tehlikeye atan ya da çatışmasına yol açan durumlardan sıyrılmaktadır.³³ Dolayısıyla düşünömsellikle durum, zaman, mekan ve şartlara göre tekrar yorumlanmaktadır. ³⁴ Bu da, insanı dünyanın haline bağımlı kılarak fiili gerçekliğin oluşumuna yol açan mekanizmaların tam anlamıyla anlamlandırılmamasına neden olmaktadır. İkincisi de kuantum çalışma özelinde genel görelilik kuramı, önceki bölümde dile getirilen beraber tahlil edilmesi gereken üç boyuttan ikincisini yani, aktörün sahip olduğı geçmiş tecrübeleri, içinde yaşanan durumun neden olduğı eğilimleri, durumun içerdığı ve geçmiş tecrübeler ile yaşanan durumun oluşturduğı şartların ortamdaki diğere bileşenlerin süzgecinden geçmesi sonucunda oluşan yargıyı temsil eden fiili durumu açıkladığı düşünölmektedir. Sonuncusu da indirgemeci yaklaşım tarafından mekan-zamandan azade düşünölen olguların/aktörlerin, yeteneklere ve sınırlılıklara sahip olduğı önermesi her ikisi tarafından kabul edilmektedir.

Kuantum teorisi, atom altı alandaki mikroskobik fiziksel nesnelerle ilgilenmesine karşın Neumann, makroskopik dünyada hüküm süren süreklilik ilkesinin (natura non facit saltus)³⁵ yalnızca bir dünyada ortalama bir süreç tarafından simüle edildiğı fikrini benimsemiştir. O'na göre gerçek de doğası gereğı süresizdir. Fakat fiili durum, genellikle milyarlarca temel sürecin eşzamanlı olarak ortaya çıkmasından oluşmaktadır. Başka bir deyişle, eleştirel realizmdeki gibi mekanizmalar gizlidir. İnsan zihni

³³ Margaret Scotford Archer, *Being Human: The Problem of Agency* (Cambridge, U.K. ; New York: Cambridge University Press, 2000), 255.

³⁴ Margaret S. Archer, "Routine, Reflexivity, and Realism," *Sociological Theory* 28, sayı: 3 (Eylöl 2010): 277, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01375.x>; Archer, *Being human: the problem of agency*, 313.

³⁵ Doğa sıçrama yapmaz. Değişimler ani değıl, yavaş bir şekilde gerçekleşir demektir.

de karmaşıklığı sevmediğinden gördüğü, algıladığı gerçeği kendine göre yorumladığından süreçler gizlenmektedir.³⁶ Ayrıca Dünya bir atom olarak görüldüğünde, onun altında gerçekleşen olaylar ve olaylara neden olan aktörler de atom altı olacağından bunlar arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılmasında kuantum teorisinin öne çıkacağı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla kuantum teorisinin yalnızca fizik bilimindeki gibi atom altı seviyedeki kuantum olaylarına değil, tüm dünyaya uygulama imkanı ortaya çıkmaktadır.³⁷ Giriş bölümünde belirtildiği üzere literatürde bu yönde eğilimler mevcuttur. Bu önkabulle hareket edildiğinde olgunun herhangi bir düzey, safha ya da bir zaman aralığına bağlı kalarak genelleştirilmesinin imkansızlığı da öne çıkarmaktadır. Böyle bir durum, olguların hem sosyal hem de organik olmasını zorunlu kılmaktadır. Başka bir deyişle olguya özgü davranışlar, içinde var olduğu çevreyle karşılıklı ilişkiler yoluyla şekillenmektedir.³⁸ Bu da olguların karmaşık uyabilen bir sistem olmasını gerektirmektedir. Söz konusu sistemler, çok sayıda farklı fakat birbirleriyle uyumlu bileşenler içermektedir.³⁹ Bunun yanında karmaşık uyabilen sistemler ve onların bileşenleri hem birbirleriyle hem de çevreleriyle devamlı etkileşim içerisinde olduklarıdır. Fakat bileşenlerin ve karmaşık uyabilen sistemin beka sorununa sahip olması etkileşimin getirdiği değişimi sistem, ihtiyatla karşılamaktadır. Bunun yanında bileşenlerin ürettiği çıktıları kendi bünyelerine uyumlandırmak koşuluyla girdi olarak kabul etmesi,

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

³⁶ John Von Neumann, Robert T. Beyer, ve Nicholas A. Wheeler, *Mathematical Foundations of Quantum Mechanics* (Princeton: Princeton University Press, 2018), 5-6.

³⁷ Albert ve Bathon, "Quantum and Systems Theory in World Society: Not Brothers and Sisters but Relatives Still?," 4.

³⁸ David John Kilcullen, "Countering Global Insurgency," 2004, erişim 28 Şubat 2016 <https://smallwarsjournal.com/documents/kilcullen.pdf>

³⁹ Walter Buckley, "Society as a Complex Adaptive System," *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist* in ed. Walter Buckley (Chicago: Aldine Publishing Company, 1968), 491.

sistemin risk ve hatalarla gelişimini sağlamaktadır. Böylelikle karmaşık uyabilen sistemler, kendi kendilerini düzenleyerek devamlı değişen şartlarda en iyilerini ortaya koyma fırsatı yakalamaktadırlar. Bunlara ek olarak; karmaşık uyabilen sistemlerde, sistemin bugünkü hali geçmişte oluşan ilişkilerin sonucudur. Fakat sistemin farklı bileşenlerden oluşması ve bunların beka sorunu, sistemin bugünkü hali üzerinde bileşenlerin ne kadar payı olduğunu hesaplanamaz kılmaktadır.⁴⁰

Bu durum olgunun Schrödinger'in kedisi olarak görülmesi gerektiğini doğrulamaktadır. Schrödinger'in kedisi bir kuantum hayvanıdır. Bu hayvanın her bir denemede canlı olması veya olmaması elimizde olmayan ama ortamda var olan değişkenlere bağlıdır. Dolayısıyla terör kavramında olduğu gibi tarafsız bir gerçeklik tanımı yapılamamaktadır. Çünkü terör/terörizm, içinde var olduğu çevreyle karşılıklı ilişkileriyle şekillenen ve ele alınan çevreyi de kapsamaktadır.⁴¹ Ayrıca olguyu tanımlayanlar, doğaları gereği bağımsız değildir. Başta kendileri olmak üzere, olgunun kendisi ve içinde bulundukları çevre karmaşık uyabilen bir sistemdir. Her birinin sistem genelindeki konumuyla doğru orantılı kendine özgü ağırlığı ve çekimi vardır. İndirgemeci yaklaşımın tüm bunların birbirleriyle olan etkileşimlerini göz ardı etmesi, olguya yönelik yapılan etkilerden beklenen sonuçla karşılaşılan sonuç arasında bir sapmaya neden olmaktadır. Başka bir deyişle; olguyu tanımlayan olasılıklar (süper pozisyon) içinden bir tanesi gözlemci tarafından öne çıkarılarak diğer seçenekler göz ardı edilmektedir. Halbuki kuantum teorisine göre tüm olasılıklar birleşik bir dalgadır ve olasılıklardan biri seçildiğinde diğer dalgalar çökmektedir. Albert ve Bathon da bunu belirtmektedir.⁴² Dolayısıyla, fiili gerçeklikle

⁴⁰ Cilliers, *Complexity and Postmodernism: Understanding complex systems*, 3; Danah Zohar, *21. Yüzyılda Liderlik*, 1. basım. (İstanbul: The Kitap, 2018), 18.

⁴¹ Kilcullen, "Countering Global Insurgency"

⁴² Albert ve Bathon, "Quantum and Systems Theory in World Society," 4.

göremediğimiz mekanizmaların ampirik gerçeklikle bulunma yoluna gidilmesi mekanizmaların çıkarılmamasının yanında olayların tam anlamıyla açıklanamamasına da mal olmaktadır.

Çalışma, sapmanın oluşumunu genel görelilik kuramı ile ilişkili görmektedir. Çalışmada genel görelilik kuramının uygulanması, uluslararası sistemin iki özelliği bünyesinde barındırmasıyla ilişkilidir. Bunlardan ilki, uluslararası sistemi bir evren olarak düşünüldüğünde bu evrenin izotropik olması; ikincisi de, bunun genişlemesidir.⁴³ İzotropik demek evren üzerinde yapılan bütün hareketlere rağmen evrenin değişmeyen bir özelliğin bulunması ve evrendeki aktörlerle olguların izlenmesi anlamına gelmektedir.⁴⁴ Uluslararası sistem evreninde değiştirilemeyen özelliği anarşik sistemdir. Anarşik sistem uluslararası ilişkiler literatüründeki tüm yaklaşımlarca, egemen bir devletin sistemin genelinde merkezileşememesi sonucunda beliriveren siyasal sorunların kaynağı olarak görülmektedir.⁴⁵ Başka bir deyişle hem anarşi hem de anarşik sistemde var olan güç dağılımı uluslararası sistemin değişmezidir.⁴⁶ Dolayısıyla uluslararası sistem evreni içerisindeki her sorun bu bakış açısıyla izlenmelidir. Ayrıca Einstein'a göre

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁴³ Albert Einstein, *İzafiyet Teorisi: Görelilik Kuramı*, çev. Gülen Aktaş (İstanbul: Say, 1989), 122-26.

⁴⁴ İzotropik evren kozmolojik bir ilkedir. Bu ilkeye göre, uzayın özelliklerinin bakış doğrultusu boyunca değişmemesi homojenlik olarak tanımlanırken, uzayın belli bir noktasında bulunan bir gözlemcinin hangi yöne bakarsa baksın uzayın özelliklerinin değişmediğini görmesi ise izotropik olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla Uluslararası sistem, sahip olduğu özelliklerin değişmemesi ve aktörlerin bu homojenliğe göre davranışlarını belirlemesi onun bu kozmolojik ilkeyle uyumlu olduğunu göstermektedir. Gemici Deveci, Derya, "Etkileşimli Modeller Kullanılarak Evren Dinamiğinin İncelenmesi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2019), 8.

⁴⁵ Faruk Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi," *Uluslararası İlişkiler* 8, (2011): 72.

⁴⁶ Richard J. Harknett ve Hasan B. Yalcin, "The Struggle for Autonomy: A Realist Structural of International Relations," *International Studies Review* 14, (2012): 501.

evrenin izotropikliği, evrenin küresel olması anlamına da gelmektedir.⁴⁷ İkincisi de bu evrenin genişlemesidir. Günümüzde uluslararası sistemde hem olgular hem de aktörler açısından bir genişleme olduğu kabul edilen bir gerçektir. Bunların ışığında genel görelilik kuramına bakıldığında; kütleye sahip olan bütün cisimler çalışma özelinde aktörler, etrafındaki mekan-zamanda eğrilik üretmektedirler. Başka bir deyişle, iki özellik sürekli değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Ayrıca sürekli değişim sistemin katmanlarında bir sarsıntıya neden olmakta ve bunun sonucunda değişmezlerin sistemdeki konumlarına göre aktörler tarafından farklı değerlendirilebileceği bir ortam ortaya çıkmaktadır. Sistem ve aktörler de karmaşık uyabilen bir yapıya sahip olduğundan böyle bir ortamda bekalarını sağlamak maksadıyla etkilerini koruma ya da artırma ihtiyacı duymaktadır. Bunun için aktörler etkilerini en azından korumak amacıyla olsa bile karşılaştığı terör olgusunun ortaya çıkardığı sonuçlar (olasılıklar) karşısında uluslararası sistemin oluşturduğu evrende bulunduğu konum ve sahip olduğu güce göre ortaya çıkan sonuçlardan birini diğerine göre önde algılamaktadırlar. Algılamının sonucu olarak da, olguyu kendisine göre tanımlamaktadırlar. Bu da sistemde olguya yönelik benzer tanımlar olmasına rağmen tanımların temelde birbirinden farklılıklar içermesine yol açmaktadır. İşte bu kuantumdaki genel görelilik kuramıyla açıklanan mekan-zaman bükülmesidir. Başka bir deyişle, terör olgusu gözlemciyle karşılaştığında gözlemcilerin her biri içinde bulunulan evrende olguyu tanımlarken bir bükülme (fiili gerçek) meydana getirmektedir. Bükülme, gözlemcilerin karmaşık uyabilen bir sistem olmasından ve sistemdeki konumlarıyla doğru orantılı sahip oldukları özgül ağırlıkları nedeniyle farklı boyutlarda ve anlamlarda olmaktadır. Dolayısıyla kuantum gözüyle uluslararası sisteme bakıldığında evrende hiperbolik⁴⁸ yüzeylerin olduğu

⁴⁷ Einstein, *İzafiyet Teorisi*, 102.

⁴⁸ Einstein'e göre, kozmolojik ilkeye göre izotropik evrenler, mekan-zamandaki eğrilikler nedeniyle hiperbolik yüzeyler oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Einstein, *İzafiyet*

tasavvur edilmelidir. Bu yüzeylerde de bir doğruya paralel sonsuz sayıda doğru geçmektedir ve paraleller gittikçe birbirlerinden uzaklaşmaktadırlar. Söz konusu tespitin sosyal bilimlerdeki yansımalarına göre, olguya yönelik yapılan tanımlar ortak anlamlar içerse de, birbirinden farklıdır. Dolayısıyla; terör olgusu üzerinde literatürde bazı ortak noktalara sahip olunmasına rağmen hala kimin terörist ya da terör örgütü olduğu konusunda belirsizlik olması mekan-zaman bükülmesinden kaynaklı oluşan hiperbolik durumdan kaynaklanmaktadır. Bu minvalde tanımlardaki sorunlara bakıldığında temel neden uluslararası sistemin anarşik olması ve sistemin yanında sistem içerisinde sistemle ilişkili her olgunun, aktörün karmaşık uyabilen bir yapıda olmasıdır.

Geçişli-geçişsiz boyut arasındaki ilişki, uluslararası sistemi de içinde barındırdığı aktörlerle ve olgularla beraber karmaşık uyabilen bir yapıda düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Aksi takdirde gözlemcinin karmaşıklığı sevmemesi ve bağımlı olması onun sistemi bir bütün olarak algılamasına engel olmaktadır. Bu da sistem içerisinde terör/terörizm olgusunun zaman-mekandan ayrılmış gibi tanımlanmasına ve bu doğrultuda olguya çeşitli müdahaleler yapılmasına neden olmaktadır. Böylelikle olgu, iyatrojenik bir hal almaktadır.⁴⁹ Başka bir deyişle; çevre ve içerisinde var olanlar birbirine indirgenemeyen katmanlardan meydana gelmektedir.⁵⁰ Olgunun her katman içerisindeki halinin hem sistem içinde kendi başına hareket etme yetisine sahip insan beyni tarafından tam olarak algılanamaması hem de dinamik değişkenlerin hesaplanamayan

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

Teorisi, 76-77.

⁴⁹ Tıbbi bir terimdir. Yanlış teşhis veya kapsamlı hareket edilmemesi sonucunda oluşan beklenmeyen olumsuz duruma verilen isimdir. Daha fazla bilgi için bkz. Jeffrey Phillip Jacobs et al., "The nomenclature of safety and quality of care for patients with congenital cardiac disease: a report of the Society of Thoracic Surgeons Congenital Database Taskforce Subcommittee on Patient Safety," *Cardiol Young* 18, (2008), erişim 29 Nisan 2016, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4242417/>.

⁵⁰ Yalvaç, "Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçeklik," 12.

etkisi ortaya bir belirsizlik çıkarmaktadır. Bu durum da hem aktörler hem de olgu üzerinde kestirilemez bazı sonuçların oluşma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Poincare, böyle durumlarda çoklu potansiyel çözümlerin ortaya çıkabileceğini, çatallanma (bifurcation) deyimini kullanarak anlatmıştır.⁵¹ Dolayısıyla olguya yönelik her bir farklı tanıma göre oluşan politikalar, çatallanmadaki dallardan biridir.

Çatallanma, disipatif yapılarla ilişkilidir.⁵² Söz konusu yapı, aktörün sebep olduğu evrendeki bükülmenin sonucunda kendi bekasının devamı için oluşturduğu yapıdır. Bunun nedeni karmaşık uyabilen sistem olan aktörün, bekasını sağlamak için belirsizliği ortadan kaldırarak sisteme hakim olma duygusudur. Başka bir deyişle, her bir aktör kendine göre tanımladığı olguya göre sistem içerisindeki konumunu ve gücünü koruma yönünde hareket etme eğilimine sahip olduğundan kendine özgü disipatif yapısını oluşturmaktadır. Bu tür yapılar da, bünyesinde karmaşık uyabilen sistemler barındırdığından kendi içerisinde zamanla büyüyerek katılaşma ve esnekliğini kaybetme noktasına ulaşması kaçınılmazdır. Bunun sonucunda sistem içerisinde bir bozulma (entropi) oluşacaktır.⁵³ Bu da çatallanma halinin belirmesini sağlayacaktır. Bir bakıma oluşan hal, sistemin bekası için tercih yapması gereken hareket tarzlarından oluşan karar evrenidir. Hangi hareket tarzının tercih edileceği daha önce bahsedilen üç boyutla ilişkilidir. Başka bir deyişle aktörün sahip olduğu geçmiş tecrübeler, içinde yaşanan durumun neden olduğu eğilimler, durumun içerdiği ve geçmiş tecrübeler ile yaşanan durumun oluşturduğu şartların ortamdaki diğer bileşenlerin süzgecinden geçmesi sonucunda

⁵¹ Poincare, *Bilim ve Metot*, 32.

⁵² Söz konusu yapılar, belli bir düzende giderken, kontrol dışı etkenler ile kendini yenileme ve değiştirme eğiliminde olan yapılardır. I Prigogine, Isabelle Stengers, ve Senai Demirci, *Kaostan düzene: insanın tabiatla yeni diyalogu=Order out of chaos:man's new dialogue with nature* (İstanbul: İz, 1996), 64-65.

⁵³ Prigogine, Stengers, ve Demirci, 154-64.

oluşan söylemlerin etkileşimine göre belirlenmektedir.⁵⁴ Fakat bu alınan yeni karar, tam anlamıyla yeni olmayacaktır. Çünkü çatallanmanın başlangıcında, çeşitli fikirlerin ve bileşenlerin birbiriyle ilişkisi olmasına ve bunların birbirini etkilemiş olmasına rağmen, olguya ontolojik olarak bakılmaması sonucunda tercih edilen karar da, bir önceki kararın özlerini de yapısında taşıdığı göz ardı edilmektedir. Halbuki yeni karar, Hegelvari bir aşkınlığı temsil etmektedir. Bunu açmak gerekirse Hegel'e göre aşkınlık ikili bir anlam içermektedir. İlki muhafaza etmek anlamına gelirken, ikincisi eşit biçimde sona erdirmektir. Bu nedenle aşılın her şey muhafaza edilirken yani sadece varlığını anlık yitirmişken, temelde yok olmadığından geçmişinden parçalar taşımaktadır.⁵⁵ Farklı bir açıdan yansıldığında tüm bu sürecin gerçekleştiği yer, bir öğrenme alanı gibi değerlendirilmelidir. Tüm bunlar, olguya eleştirel realizm perspektifinden bakılmaması nedeniyle tam olarak ortaya konulamamaktadır. Çalışma da bu sebepten dolayı terörü/terörizmi eleştirel realizm perspektifinden kuantum nesnesi görerek tanımlanma sorununu irdelemiştir.

Terörizmin Tanımlanma Sorunu

Literatüre bakıldığında uzlaş sağlanmadaki eksiklik, terörizme karşı normatif ahlaki duruşun olumsuz etkilenmesine, gelecekteki vuku bulacak terörizm hareketine meşruiyet oluşturmaya, aktörlerin *güçlerini yaygın bir şekilde kullanılmasına yol açma ihtimalini doğurmaktadır*.⁵⁶ Fakat söz konusu uzlaşının sağlanması genel görelilik kuramı gereği, uluslararası sistemin izotropik olması ve uluslararası sistemdeki aktörlerin artması sebebiyle

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁵⁴ Sürücü, "Türk Jandarma-Polis Teşkilatlarının Yakınsamasının Makarenko'nun Modeliyle Tanımlanması," 319.

⁵⁵ Sürücü, "Örgütlü Suçlarla Mücadelede Matris Organizasyon," 38.

⁵⁶ Anthony Richards, "Conceptualizing Terrorism," *Studies in Conflict and Terrorism* 37, (2014): 214-215.

imkansızdır. Farklı saiklerle Buna Laqueur⁵⁷ ve Ramsay⁵⁸ de bu görüşe örtülü olarak katılmaktadır. Bu durum terör olgusunun aktörlerin bekasını sağlamak için araçsallaştırılmasının önünü açmıştır. Bazı aktörler için terör, bazen geniş askeri-siyasi stratejilerin bir bakış açısı olarak, amaçlarının ana bir yapısı bazen de destekleyici bir ögesi olarak görülmektedir.⁵⁹ Bunun yanında her bir aktörün olgudan etkilenme derecesi ve etkiye tepki verme şekli farklıdır. Bunun neden olduğu sonuçlar *aşağıda açıklanmıştır*.

Birincisi; aktörler, terörü işlevsel olarak tanımlamışlardır. Tablo-1 irdelendiğinde bu özellik göze çarpmaktadır. Tablo'daki tanımlar devlet düzeyinde ele alınmıştır. Böylelikle her devletin olguyu nasıl gördüğü ortaya koyulmamış aynı zamanda çalışmanın ilerleyen safhalarında bunun kuantum ve eleştirel realizmle uyumlu olduğu da gösterilmiştir.

Tablo 1: Terörizm Tanımları

1	Terörizm, sivilleri korkutmak ya da zorlamak, korkutarak veya zorlayarak hükümet politikalarına nüfuz etmek ya da suikastlar veya kaçırımlar yoluyla bir hükümetin devamını etkilemek niyetiyle yapılan harekettir. ⁶⁰
2	Terörizm, siyasi değişiklik amacıyla şiddet veya şiddet tehdidi aracılığıyla kasti olarak korku oluşturma ve korkunun istismar edilmesidir. ⁶¹
3	Terörizm, bugünkü rejimler içerisinde rutin olarak işleyen siyasi mücadelenin dışında kalan araçları kullanarak tehdit ve şiddeti düşmanlarına karşı asimetrik olarak konumlandırmaktır. ⁶²

⁵⁷ Walter Laqueur, *A History of Terrorism*, 3. basım. (New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002), 5.

⁵⁸ Gilbert Ramsay, "Why terrorism can, but should not be defined," *Critical Studies on Terrorism* 8, (2015): 226.

⁵⁹ Nihat Ali Özcan, "Is Terrorism Becoming Effective Strategy to Achieve Political Aim?," *All Azimuth* 7, (2018): 95.

⁶⁰ FBI, "Definitions of Terrorism in the U.S. Code," *Official Site of FBI*, 2016, erişim 11 Temmuz 2016, <https://www.fbi.gov/about-us/investigate/terrorism/terrorism-definition>

⁶¹ Bruce Hoffman, *Inside Terrorism* (New York: Columbia University Press, 2006), 40.

⁶² Charles Tilly, "Terror, Terrorism, Terrorist," *Sociological Theory* 22 (2004): 5.

Terörizm Olgusuna Schrödinger'in Kedisi Olarak Bakmak

4	Terörizm, politik bir nedene dikkat çekmeye yönelik askeri harekâtın dışında düşünülen hedeflere ya da savaşçı olmayanlara, sivillere ve diğer kişilere karşı, onları kendilerine karşı mücadeleden uzaklaştırarak kendilerine katılmalarını sağlamak ve muhalifleri sindirmek amacıyla şiddet uygulamaktır. ⁶³
5	Terörizm, bir nüfusu sindirmek ya da bir hükümetin ya da uluslararası bir teşkilatın uluslararası ya da ulusal hukukları natarafından kabul edilen yükümlülüklerinin yerine getirilmesini engellemek amacıyla sivillere ya da savaşçı olmayanlara ciddi fiziksel zarar vermeyi ya da bu kişilerin ölümüne sebep olmayı amaçlayan her tür eylemdir. ⁶⁴
6	Terörizm, çeşitli politik, dini ya da sahip olunan ideolojinin gerektirdiği sonuçlara ulaşmak için hükümeti, toplumu ya da toplumun herhangi bir bölümünü belli bir yana zorlamak amacıyla şahıslara ve mülklerine ya da ikamet ettiği yere karşı yapılan yoğun ve sistematik şiddet kullanımı veya şiddet kullanımı tehdididir. ⁶⁵

Tanımlara bakıldığında olgunun analiz seviyesi devlet düzeyindedir. Bu durum uzlaşa sağlanamayan noktaların oluşumunu ortaya koyduğu gibi, aktörlere, neyin terörizm olup olmadığını belirleme gücü vermektedir. Bu husus aynı zamanda kimin terörist ya da terörist örgüt olduğuna ortak karar verilememesi anlamına da gelmektedir. Başka bir deyişle aktörler tanımlarıyla kendi disipatif yapılarını sistemin içerisinde genelleştirme şansına sahip olmuşlardır. Bu gücü kullanan aktörlerin amaçları;

- Kendi sınırları içerisinde ya da belirledikleri alanda *şiddet tekeline sahip tek güç olarak kalmak*,
- Uluslararası ve bölgesel sistemde çıkarlarını korumak veya yeni çıkarlar elde etmek için terörü araç olarak kullanmak,
- Sınırları dışındaki siyasi şiddet hareketlerinin kendi bekasını olumsuz etkilemesine engel olmaktır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁶³ Jr. Charles W Freeman, *The Diplomat's Dictionary* (Washington DC.: National Defense University Press, 1994), 379.

⁶⁴ Kofi Annan, *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All* (New York, The United Nations, 2005), 26.

⁶⁵ The Terrorism Act, 2000 erişim 11 Temmuz 2016, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/enacted>.

Buna ek olarak aktörler, *sui generis* terörizm tanımlarıyla bekalari için kendine tehdit oluşturanlara bir blok oluşturmak amacıyla stratejik bir cevap vermişlerdir.⁶⁶ Fakat aynı zamanda yaptıkları tanımlarla sınırlarını çizerek diğer tanımları ötekileştirmişlerdir. Bu sayede uluslararası sistemde kendince bir hareket sahası oluşturma şansına sahip olmuşlardır.

İkincisi; işlevsel tanımlama, genel görelilik kuramına göre aktörlerin olguyu tanımlarken mekan-zamanda oluşturdıkları bükülmedir. Bir bakıma her aktörün bağımlı değişken olması, olgunun aktörün gördüğü ya da algıladığı pencereden tanımlanmasına ve bu tanımlama üzerinden hareketlerini tesis etmesine neden olmuştur. Ayrıca bu durum olguya yönelik her tanım arasında bir yakınsamayı yadsımamaktadır.

Bir ve ikinci sonuçlar bir arada değerlendirildiğinde oluşan durum, aktörlere olguyu kendi lehlerine uygun şekilde yanlış kullanmaları için bir fırsat penceresi açmıştır. Bir bakıma kendilerine göre tanımladıkları olguyu küresel düzeye kendi şartlarında taşımak için bir fırsat yakalamışlardır. Bunun amacı aktörün hem ontolojik hata hem de ontolojiyi epistemolojiye indirgemeleri sonucunda yaptığı tanım üzerinden diğer aktöre karşı veya sistem genelinde kendisi için bir fayda sağlamaktır. Ayrıca bu fırsat penceresinin, farklı tanımların sistemin doğal sürecinin bir sonucu olarak görülmesinin üzerini örttüğü ve olguya ontolojik olarak yaklaşılmasını engellediği değerlendirilmektedir.

Kavramlar, *dört yolla yanlış kullanılmaktadır*.⁶⁷ Bunlar; kavram karmaşası, şişirme, bölme ve kötüye kullanmadır. Kavram karmaşası; kavramın ismi, kavramın anlamındaki özellikler/boyutlar ve dünyada işaret edilen şeyin yanlış ilişkilendirilmesidir. Örneğin; terörizmin

⁶⁶ Blain, "On the Genealogy of Terrorism," 1-21.

⁶⁷ Kavramın yanlış kullanılmasına yönelik tanımlar Mehtap Söyler, "Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği," *Uluslararası İlişkiler* 17, (2020): 96-98'den alınmıştır.

aşağılayıcı anlam içermesi sonucunda teorik açıdan zayıf kalması⁶⁸ ve farklı disiplinlerde değişik anlamlara gelecek şekilde tanımlanması⁶⁹ bunun ispatıdır. Kavramın şişirilmesi; kavramı oluşturan genel bileşenleri sık kullanarak, alt basamaklardaki bileşenleri yok saymaktır. Örneğin; terör kelimesinin kökü, korkutmak anlamına gelen *terrere* kelimesinden türetilse de aynı zamanda toprak düşüncesi *terra* (yerküreden dolayısıyla bir nüfuz alanından) ve insanların menedildikleri bir yer anlamına gelen *territorium* (özel arazi) kelimelerine de dayanmaktadır.⁷⁰ Fakat sadece pratikte korkutmak anlamına odaklanılarak yapılan tanımlama sonucunda “Trafik Terörü, “Erkek Terörü” gibi kavramların ortaya çıkması ve bunların terörle dolaylı olarak ilişkilendirilmesi kavramın şişirilmesidir. Kavramın bölünmesi ise, yüksek basamakta tanımlanması gereken şeyin, spesifik şeylere indirgenerek gereksiz ayrımların altının çizilmesidir. Terörizmin, bazı ülkelerde sadece sivillere karşı yapılan bir hareket olarak tanımlanmış olması kavramın bölünmesine örnektir.⁷¹

Kavramın kötüye kullanılması ise iki şekilde olmaktadır. Bunlardan ilki kavramsal esnetmedir. Kavramın asli anlamından saptırılmak suretiyle uymayan vakaları da kapsamasını göstermektir. Örneğin devlet destekli terör ya da devlet terörü gibi tanımlar günümüzde bu amaçla

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁶⁸ Kavramın aşağılayıcı bir anlam içermesi demek, olgunun neden olduğu sonuçlar itibarıyla sadece devlet dışı aktörler tarafından işleneceğine yönelik bir ön kabule dayanmasıdır. Bir bakıma devletler olgunun sonuçlarını söylem güçleriyle zaman-mekanda bir bükülme oluşturarak kavramın her boyutuyla incelenmesinin önüne geçmiştir. Anthony Richards, “Conceptualizing Terrorism,” *Studies in Conflict and Terrorism*, 214; Ramsay, “Why terrorism can, but should not be defined,” 211.

⁶⁹ Avcı ve Demir, “Terörizm Çalışmaları: Türkiye’deki Araştırmalara İlişkin Betimsel Bir Analiz, 11.

⁷⁰ Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, çev. Akın Sarı, (Ankara: NotaBene Yayınları, 2014), 174.

⁷¹ Jr. Charles W. Freeman, *The Diplomat’s Dictionary* (Washington D.C.: National Defense University Press, 1994), 379.

kullanılmaktadır. Çünkü bu kavramların kapsamı yayılarak ve içine farklı şeyler ilave edilerek devlet yönetimlerinin meşruiyeti sorgulanmaktadır. Örnek olarak bazı devletlerin kendi ülkelerinde vatandaşlarına kendi yasalarını insan hakları dahilinde uygularken, rakip ya da üzerlerinde emelleri olan devletler tarafından devlet terörizmi yapıldığına dair suçlamalara maruz kalması ya da bir ülkedeki kişi ya da gruplara uluslararası normlar dahilinde maddi veya manevi yardımlar yapmasının ilgili ülkeye devlet destekli terör suçlamasına maruz kalması verilebilir. Söyler, bunun en sık yapılan ve en az itiraz gören kötüye kullanım şekli olarak görmektedir.⁷² Bunun nedeni, var olan ya da gerçekliği bulunan kavramın yukarıda sayılan nedenlerden dolayı manipüle edilmesi sonucunda ortaya çıkmasıdır. Örnek verilen iki kavram için de bu geçerlidir. Çünkü devlet terörü, modern terörizmde Fransız İhtilali sonrasında “Reign of Terror” dönemi ile belirginlik kazanmıştır. Bu dönemin benzerleri Mussolini İtalyası’nda, Nazi Almanyası’nda ve Pol Pot Kamboçyası’nda da vuku bulmuştur. Bu dönemlerde devlet, kendi vatandaşlarına sistematik yıldırma, tutuklama, öldürme ve diğer baskı araçlarıyla terör uygulamıştır. Bu dönemde insan haklarına ilişkin bütün kurallar/teamüller şiddet kullanımıyla ihlal edilmesine ve uygulanan şiddetin yoğun, yaygın aynı zamanda sistematik olmasına rağmen dönemlerinde terörizm olarak değerlendirilmemiştir.⁷³ Devlet destekli terörizm ise, devletlerin hedef ülke üzerindeki amaçlarına (stratejik, siyasi ve dini) ulaşabilmek için hedef ülkedeki terörist grupları dolaylı ya da dolaysız olarak desteklemesidir.⁷⁴ Literatür irdelendiğinde

⁷² Mehtap Söyler, “Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği,” 98.

⁷³ Sertaç Hami Başeren, *Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları* (Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003), 187; Laqueur, *A History of Terrorism*, 100; M. Cherif Bassiouni, “Legal Control of International Terrorism: A Policy-Oriented Assessment,” *Harvard International Law Journal* 43, (2002): 84-85;

⁷⁴ G. Davidson Smith, “Military Options in Response to State-sponsored Terrorism,” *Terrorism and Political Violence* 1, (Temmuz 1989): 296-97, <https://doi.org/10.1080/09546558908427029>

devlet destekli terörizm, söz konusu olgunun aktörler tarafından araç olarak kullanılması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla söz konusu iki kavram, ilgili olgu, olgunun ontolojik özellikleri/boyutları ve içinde yaşanan dönemde işaret ettiği şey ile yakından ilgilidir. Söz konusu kavramlar, kasıtlı (aktörün karmaşık uyabilen yapısından kaynaklı beka sorununu gidermek amaçlı) ya da kasıtsız (ontolojik bakılmadığında) yanlış bağlanması sonucunda belirivermiştir.

Çalışma özelinde kavramın kötüye kullanımının ikinci çeşidi olan maskeleyenin de kavramsal esnetmeyle ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Maskeleye *çalışma özelinde olgu için* en çok kullanılan yöntemdir. *Çalışma*, literatürdeki kimin terörist ya da kime terör örgütü deneceğine yönelik ayrımların odak noktası olarak maskeleye yöntemini görmektedir.

Maskeleye yönteminin temeli, terörist-özgürlük savaşçısı ikilemine dayanmaktadır. Bu ikilem ise iki problem sahası ortaya çıkarmıştır. Bunlar, terörün gerilla savaşı ve ayaklanma ile karıştırılmasıdır. Tüm bunlar aktörler nazarında hala tartışmalıdır. Çünkü uluslararası sistemin doğası, aktörlerin karmaşık uyabilen bir sistem olması ve sistem içerisindeki konumlarıyla doğru orantılı olarak sahip oldukları özgül ağırlık bunlar üzerinde tam olarak spesifik ayrımlar yapılmasını imkansız kılmaktadır.

Terörist-özgürlük savaşçısı ikilemi, Irgun terör örgütü lideri Menachem Begin'in kendisini özgürlük savaşçısı olarak tanımlamasıyla ortaya çıkmıştır.⁷⁵ Sonrasında, Rapoport'un ikinci dalgasının söylemi olmuş ve diğer dalgalarda da varlığını devam etmiştir.⁷⁶ Bu dalgada ortaya çıkmasının üç nedeni vardır. Birincisi bu dönemde terörizme negatif anlam

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁷⁵ Leonard Weinberg, Ami Pedahzur and Sivan Hirsch-Hoefler, "The Challenges of Conceptualizing Terrorism," *Terrorism and Political Violence* 16, (2004): 778.

⁷⁶ David C. Rapoport, "The Four Waves of Modern Terrorism," *Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy* in eds. Audrey K. Cronin and James M. Ludes (Washington DC.: Georgetown University Press, 2004), 54.

yüklenmeye başlanmıştır. İkincisi diasporaların ve yabancı ülkelerde yaşayan çeşitli akraba milletlerin terörist aktivitelere destek vermesidir. Ayrıca bu dönemde terörist örgütlerin, devletler tarafından desteklenmesi hususu yavaş yavaş belirmeye başlamıştır. Bunun ilk temelleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtalyanlar tarafından İç Makedon Devrimci Örgütü (IMRO) terör örgütünü finanse edilmesiyle atılmıştır. Sonrasında Soğuk Savaş'ın başlaması ve atom bombasının yıkıcılığı her iki kutbun baş aktörleri olan ABD ve SSCB birbirlerine karşı terör örgütlerini özgürlük savaşçısı olarak tanımlamasıyla devam etmiştir.⁷⁷ . Yukarıda bahsedildiği üzere terörizm, toprak düşüncesi *terra* (yerküreden dolayısıyla bir nüfuz alanından) ve insanların menedildikleri bir yer anlamına gelen *territorium* (özel arazi) kelimelerine de dayanmaktadır. Başka bir deyişle terörizm yalnızca şiddeti değil, mekanı da kapsamaktadır. Dolayısıyla şiddeti uygulayanlar, devlet ya da devletler tarafından onaylanmadığında terörist olarak damgalanırken, aksi durumdakiler özgürlük savaşçısı olmaktadır. Bir bakıma; terörizm, devletlerin uluslararası sistemde dengeler nedeniyle kendi silahlı kuvvetleri aracılığıyla yapamadığı faaliyetleri yaptırma yöntemi olarak öne çıkmıştır. Özetle; terörist, devletler sisteminin yarattığı “öteki” olmuştur.⁷⁸

Bu ikilemin yol açtığı problem sahalarından biri, terörizmin, gerilla savaşı ile karıştırılmasıdır. İspanyolcada “küçük savaş” anlamına gelen gerilla savaşı, insanlık kadar eski bir savaş türüdür. Bu terimin aktörlerce bulundukları konumu kendi lehlerine kullanabilme becerisi ve olguya bakışları ile doğru orantılı olduğu değerlendirilmesi sadece terimin terörizmle eşanlamlı olarak kullanılmasına değil, aynı zamanda terörizmin tanımı hakkında kafa karışıklığına ve gerilla savaşı kavramının olumsuz bir anlam yüklenmesine neden olmuştur. Terörizm, strateji olarak gerilla savaşı taktiklerini kullanmasına rağmen, ikisi arasındaki farklardan

⁷⁷ Laqueur, *A History of Terrorism*, 88.

⁷⁸ Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek*, 181.

birincisi; gerilla, teröristin aksine belli bir bölgede fiziksel kontrol (kısmi de olsa) sağlamasıdır. İkincisi ise her iki grubun teşkilat yapılarındaki farktan kaynaklanmaktadır. Gerilla, askeri teşkilatlanmaya sahiptir. En az müfrezeden bölüğe kadar, bazen tugay seviyesinde savaşı yürütürler ama terör örgütleri oldukça küçük birlikler halinde faaliyet göstermektedirler. Teröristler üniforma giymezler ama gerillalar üniforma giymektedirler.⁷⁹ Fakat bu ayrımlar bile gerilla savaşı ve terörizm arasındaki farkı tam olarak yansıtmamaktadır. Black, literatürde bazı gerillaların sivillere saldırarak terörizm taktikleri uyguladığını, bazı terör örgütlerinin de bazen devletin askeri personeline ve tesislerine saldırarak gerilla taktikleri uyguladığına dikkat çekmiştir.⁸⁰ Örneğin PKK terör örgütünün 2014-2016 yılları arasında kurtarılmış bölge elde etmek amacıyla yurt içinde yapmış olduğu hareket ve örgüt genelinde sözde kıyafet bütünlüğünü sağlamış görünmeleri hem Black'in yargısını olumlamakta hem de olgunun karmaşık uyabilen bir sistem olması hasebiyle bekasını sağlamak için kendini gerilla ile benzeştirdiğini göstermektedir.

Problem sahalarından diğeri ise; ayaklanma ve terörizm arasındaki belirsizliktir. Ayaklanan asiler her ne kadar terörizm taktikleri kullanıyor olsa da, aralarındaki fark yerel kültüre ulaşip elde ettikleri temsil niteliğinde yatmaktadır.⁸¹ Körpe de, iki kavram arasındaki farkı Tablo 2'de ortaya koymuştur. Fakat ikisi arasındaki ayrım hala belirsizdir. Söz konusu problem sahalarında aktörlerinin kendi bekalarını sürdürmek amacıyla öne sürdüğü dayanak noktalarının sağlamlılığı, sistem üzerinde zamana göre bulundukları konumu kendi lehlerine kullanabilme becerisi ve olguya bakışları ile doğru orantılı olduğu değerlendirilmektedir.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁷⁹ Ariel Merari, "Terrorism As A Strategy of Insurgency," *The History of Terrorism: From Antiquity to Al Qaeda* in eds. Gérard Chaliand and Arnaud Blin (London: University of California Press, 2007), 21-26.

⁸⁰ Donald Black, "The Geometry of Terrorism," *Sociological Theory* 22, (2004): 17.

⁸¹ David J. Kilcullen, "Countering Global Insurgency," *The Journal of Strategic Studies* 28, (2005): 612-613.

Tablo 2: Terörizm ve Ayaklanma Arasındaki Farklar⁸²

TERÖRİZM	AYAKLANMA
Terörist, temsil niteliği olmayan bir sapkın olarak görülür.	Asi, toplumdaki derin meseleleri temsil eder.
Teröristlerle müzakere yapılmaz.	Gönülleri ve fikirleri kazanmak önemlidir.
Metotlar ve hedefler kabul edilebilir değildir.	Metotlar kabul edilemez, hedefler için ise aynı şey söylenemez.
Teröristler, şiddete yönelik kişisel (psikopatik) eğilimlerinden dolayı psikolojik ve ahlaki olarak sorunludurlar.	Asiler şiddeti bir siyasi-askeri stratejiyle birleşik olarak kullanırlar. Şiddet onların yaklaşımında merkezi değil, araçsaldır.
Terörizm bir hukuk ihlali problemidir.	Ayaklanan bütünüyle bir hükümet problemidir.
Terörizmle mücadele, terörist eylemlerin faillerini yakalamaya odaklanan vaka temelli bir yaklaşıma sahiptir.	Ayaklanmaya karşı koyma, önce asilerin stratejisini bertaraf etmeye, ondan sonra onları yakalamaya odaklanan strateji temelli bir yaklaşım uygular.

Tüm bu farklılıklara rağmen uluslararası sistemde ortak bir terörizm tanımı yapılması için *çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunların en önemlisi Marsilya’da Birinci Aleksander’a yönelik suikast sonucunda Milletler Cemiyeti’nin hazırlamış olduğu terörizmle ilgili iki taslak konvansiyondur.*⁸³ Söz konusu konvansiyonlar, 16 Kasım 1937 tarihli “Terörizmle Mücadele ve Terörizmin Önlenmesine Dair Cenevre Sözleşmesi” ile “Milletlerarası Bir Ceza Mahkemesinin Teşkili Hakkında Sözleşme Taslakları”ndan oluşmaktadır. Konvansiyonun 1. maddesinin 2. fıkrasında, “terör eylemlerinin” maksadı ve niteliği belirlenmiştir. Buna göre terörün maksadı ve niteliği, belirli kişileri veya bir grup kişiyi veya tüm toplumu panik ve dehşete sevk etmeyi hedefleyen veya oluşturması planlanan yoğun, yaygın

⁸² Özgür Körpe, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Ayaklanmalar*, 1. basım. (İstanbul: Paraf Yayınları, 2013), 45.

⁸³ Rapoport, “The Four Waves of Modern Terrorism,” 55.

ve sistematik büyük korkuyla, devleti hedef alan suç niteliğindeki fiillerdir. Konvansiyonun 2. maddesinde 1. madde kapsamında kalmak kaydıyla asıl terör eylemi niteliğindeki fiilleri tek tek saymıştır. Hatta hukuk literatüründe, Sözleşme'nin nihai metninde terörün bir tanımının yapıldığı kabul edilmektedir. Bu tanıma göre terörizm, "Bir devlete yönlendirilen ve belli kişilerin ya da kişi gruplarının veya genel kamuoyunun zihninde terör hali yaratmaları hedeflenen ya da hesaplanan suç eylemleri" olarak tanımlanmıştır.⁸⁴ Fakat yapılan tanım, bugüne kadarki milletlerarası sözleşmelerde ulaşılabilen tek tanım olmasına rağmen,⁸⁵ *işlevsel bir özelliğe sahiptir. Anlaşma metnindeki terör, korkutma anlamı içermekteyken, yukarıda sayılan diğer etimolojik köklerle ilgili bir açıklamada ya da problem sahalalarıyla ilgili kesin bir ayırmada bulunmamaktadır. Dolayısıyla olgunun tanımlanmasındaki başarısızlıklar, bir tanımın gerekli olup olmadığı tartışmasını beraberinde getirmiştir. Bu hususta literatür tarandığında bazı ülkelerin kanunlarında spesifik bir terör tanımı yapılmadığı görülmüştür. Bu ülkelerden bazıları Afganistan, Arnavutluk, Andorra, Avusturya, Bosna Hersek'tir.*⁸⁶

Bunun yanında çalışma, ontolojik olarak olguya bakıldığında belli bir çerçeve içerisinde tanımın yapılmasını mümkün görmektedir. Çünkü olguya ontolojik bakış, olguyu oluşturan indirgenebilen bileşenler ile indirgenemeyen bileşenleri birbirinden ayırma fırsatı verecektir. Başka bir deyişle, olguyu oluşturan bileşenlerin katmanlarla yani indirgenemeyen bileşenlerle nasıl etkileşime girip karmaşıklaştığı ya da nasıl değiştiği ortaya koyulacaktır. Bu da tanımların yakınsama ihtimalini (kuantum özelinde

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

⁸⁴ Murat Saraçlı, "Uluslararası Hukukta Terörizm," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XI, (2007): 1053.

⁸⁵ Hamide Zafer, "Terörün Tanımı ve Yapısal Özellikleri," *Hukuk ve Adalet*, (İlkbahar, 2007): 21-33.

⁸⁶ Alex Carlile, *The Definition of Terrorism: A Report by Lord Carlile of Berriew QC*. (London: Independent Reviewer of Terrorism Legislation, 2007), 9-13.

oluşan mekan-zaman bükülmesindeki paraleller arasındaki mesafenin azalması) artıracaktır. Dolayısıyla olgunun değişmeyen özelliklerinin ortaya konulması bu anlamda önemlidir. O zaman buradaki soru, söz konusu olguda değişmeyen özelliklerin neler olduğudur. Literatür incelendiğinde bir çalışmada Rapoport'un Modern Terörizm Dalgalarını incelemiş ve dalgalarındaki değişmeyen özellikleri ortaya koyarak ontolojik bakışla uyumlu bir tanım yapmıştır.⁸⁷ Buna göre olgunun değişmeyen özellikleri aşağıda belirtilmiştir:

- Rapoport'un dalga teorisindeki dalgalar, bir ideoloji ile ilişkilidir. Söz konusu ideolojilerde zamanın müesses nizamına karşı bir ayaklanmadır.
- Terör kelimesinin etimolojisi korkutmak, toprak düşüncesi ve insanların menedildikleri bir yer kelimelerine dayanmaktadır.
- "Reign of Terror" dönemi, sistematik şiddetle devlet terörünün yaşandığı dönemdir. Bu dönemin benzerleri Mussolini İtalyası'nda, Nazi Almanyası'nda ve Pol Pot Kamboçyası'nda da yaşanmıştır.
- Terörün ilk ortaya çıktığı dönemden bugüne kadar her yönüyle evrilmiş ve olgu devletler arası ilişkilerde bir strateji olarak kullanılmıştır.

Yukarıdaki özelliklere dayanarak çalışma terör/terörizm olgusunu, siyasi saik ile kendi yarattığı nizamı, müesses kılarak içinde bulunduğu müesses nizamı yıkmak amacıyla sistematik şiddetle karşısındakilere korku vermeyi hedefleyen bir ayaklanma stratejisi olarak tanımlamıştır.⁸⁸ Fakat bu olgunun işlevsel olarak tanımlanmaması gerektiği anlamını taşımamaktadır. Çünkü işlevsel tanımlar, aktörlerin sahip olduğu, ürettiği ya da olguya ekledikleri değer atıflarını içermektedir.⁸⁹ Bu değer atıflarıyla

⁸⁷ Sürücü, "Örgütlü Suçlarla Mücadelede Matris Organizasyon," 107-108.

⁸⁸ Sürücü, "Örgütlü Suçlarla Mücadelede Matris Organizasyon," 108.

⁸⁹ Weber, *Sosyal Bilimler Metodolojisi*, 26.

aktörün çevreyi nasıl algıladığı, sahip olduğu motifler öne çıkmaktadır.⁹⁰ Dolayısıyla aktör bekasını devamı için kendi oluşturduğu sistemin (disipatif yapı) özelliklerini işlevsel tanıma işlemiştir. Bir bakıma her işlevsel tanım, olgunun devlet nazarında Schrödinger'in Kedisidir. Bu kedinin temel özellikleri olgunun değişmezlerini teşkil ederken, onu nasıl gördüğü, anlamlandırıldığı ve gelecekte kendisi için nasıl kullanacağı ilgili devletin gücü, düşünümseelliği sonucunda onun oluşturduğu mekan-zamandaki bükülmelerine bağlı olarak değişecektir. Bu sebepten dolayı *işlevsel tanım barındırdığı değer atıfları nedeniyle nesnel olmadığından bilimsel açıdan araçlarla kanıtlanamamaktadır.*⁹¹ Fakat aktörün bu noktadaki hatası tanımın işlevselliği değil, işlevsel tanıma yüklediği anlamın *değişmez olarak kabul etmesidir*. Çünkü aktör işlevsel tanıma a priori amaç olarak görmemektedir. Dolayısıyla bu hatayı fark edemeyerek disipatif yapıları *sabit kabul etme eğilimindedir*. Başka bir deyişle aktör, başta hukuk olmak üzere olguyla ilişkili her alanda tanıma zamanın ruhuna göre ve olgunun değişmeyen özelliklerini *içerecek şekilde yenileme eğilimine sahip olmalıdır*. Bu sayede hem aktörün kurmuş olduğu disipatif yapılarda entropi oluşumunun *yavaşlayacağı* hem de yeniye geçişte uygun bir karar vereceği değerlendirilmektedir. Böylelikle olguya dayalı tanımların olası kötüye kullanmasının önüne geçilme olasılığı artacaktır.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

Sonuç

Terör/terörizm, uluslararası sistemin anarşik yapısı ve içinde yer alınan sistem karmaşık uyabilen bir yapıya sahiptir. Olguyla karşılaşan aktörler, uluslararası sistemdeki konumlarına, kendi kültürlerine ve olguya maruz kalma durumlarına göre terörü/terörizmi tanımlama yoluna gitmişlerdir. Her aktörün kendine göre olguyu tanımlaması uluslararası sistemde bir bükülme oluşturmasının yanında devletlerin bekaları için olguyu

⁹⁰ A.g.e., 36.

⁹¹ A.g.e., 13.

araçsallaştırması (kavramın yanlış kullanımı) ve aktörlerin kendi tanımları üzerinden diğerlerinin olguyu tanımlamasını istemesi tanımlanma sorununu derinleştirmiştir. Literatürde yer alan tanımlar irdelendiğinde aktörlerin kendi bakış açısıyla uyumlu olarak olguya yaklaştığı görülmektedir. Bu da olgunun aktörlerin gerçekliğine indirgenmiş olması demektir. Başka bir deyişle olgunun nesnel şekilde analizi yapılmamıştır. Çünkü olgunun bilgisi, ortaya çıkan ya da yansıyanın bilgisi değildir. Her bir aktör de sahip olduğu kültürel ya da dünya görüşüne dayanarak olguyu işlevsel tanımlayarak bunun üzerinden çeşitli politikalar üretmiştir. Burada tanımın yapılırken olgunun aktöre yansıma ve onun bunu algılama şekli önemlidir. Ayrıca olguya ontolojik olarak yaklaşılmaması onun hangi ortam ve anlamda ortaya çıktığının tespit edilememesine de neden olmaktadır. Dolayısıyla bunların bileşimi ontolojik hataya ve olgunun ontolojisinin epistemolojiye indirgenmesine neden olmaktadır. Literatürde bu tartışmanın nasıl sonlandırılması gerektiği hususunda tartışmalar mevcuttur. Fakat yapılan tartışmalarda terör olgusuna yönelik tanımların farklılığının gösterdiği üzere, analiz seviyesi sistemin anarşik olması nedeniyle devlet seviyesinden yukarıda değildir.

Çalışma ise, bu tartışmanın sonlandırılmasını imkansız olduğunu eleştirel realizm perspektifinden kuantum teorisinin dayanaklarıyla açıklamıştır. Çalışmaya göre olguyu tanımlayanlar, bağımsız değişken değildir. Her bir aktör olguyu kendisine yansıdığı ve kendisinin algıladığı şekilde, sistem içerisinde uzun vadede bekasını düşünerek tanımlamıştır. Farklı tanımlar birbirine paralellik gösterse de, belli konularda hala uzlaşa sağlanamamış olmasını, uluslararası sistemdeki bükülmeden kaynaklandığını düşünmektedir. Fakat çalışma, olguya ontolojik olarak yaklaşılabileceğini değerlendirmektedir. Böylelikle olguyu oluşturan indirgenebilen bileşenler ile indirgenemeyen bileşenler arasındaki ayrımın ortaya çıkma ihtimali belirecektir. Ayrıca olgunun oluşturan bileşenlerin katmanlarla yani indirgenemeyen bileşenlerle nasıl

etkileşime girip karmaşıklaştığını ya da nasıl değiştiğini daha anlaşılır kılacaktır. Bunun da ileride yapılacak olan muhtemel tanımlar arasındaki farklılıkların (kuantum özelinde oluşan mekan-zaman bükülmesindeki paraleller arasındaki mesafenin azalması) ve farklılıklardan kaynaklanan uyumsuzlukların azalmasına katkı verme ihtimali mevcuttur.

KAYNAKÇA

Albert, Mathias ve Felix Maximilian Bathon. "Quantum and Systems Theory in World Society: Not Brothers and Sisters but Relatives Still?" *Security Dialogue* 51, sy 5 (Ekim 2020): 434-49. <https://doi.org/10.1177/0967010619897874>

———. "Quantum and Systems Theory in World Society: Not Brothers and Sisters but Relatives Still?" *Security Dialogue* 51, sayı: 5 (Ekim 2020): 434-49. <https://doi.org/10.1177/0967010619897874>

Annan, Kofi. *In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All*. New York, The United Nations, 2005.

Archer, Margaret S. "Routine, Reflexivity, and Realism." *Sociological Theory* 28, sayı: 3 (Eylül 2010): 272-303. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01375.x>

———. *Being human: the problem of agency*. Cambridge, U.K. ; New York: Cambridge University Press, 2000.

Avcı, Engin ve Cenker Korhan Demir. "Terörizm Çalışmaları: Türkiye'deki Araştırmalara İlişkin Betimsel Bir Analiz." *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 13, sayı: 26 (2017): 1-44.

Bassiouni, M Cherif. "Legal Control of International Terrorism: A Policy-Oriented Assessment," *Harvard International Law Journal* 43 (2002): 83-103.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

Başeren, Sertaç Hami. *Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları*. Ankara Üniversitesi Basımevi, 2003.

Bhaskar, Roy. *Gerçekçi Bilim Teorisi*. Ankara: Akılçelen Kitaplar, 2018.

———. *İnsan Bilimlerinin Felsefi Eleştirisi: Natüralizmin Olanaklılığı*. Çev. Vefa Saygın Öğütle. 1. Ankara: Nika Yayınevi, 2017.

Black, Donald. “The Geometry of Terrorism.” *Sociological Theory* 22, sayı: 1 (Mart 2004): 14-25. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2004.00201.x>

Blain, Michael. “On the Genealogy of Terrorism.” The 37th World Congress of the International Institute of Sociology. 5-9 July 2005, Stockholm, 2005.

Buckley, Walter. “Society as a Complex Adaptive System.” *Modern Systems Research for the Behavioral Scientist* içinde, ed. Walter Buckley, 490-513. Chicago: Aldine Publishing Company, 1968.

Carlile, Alex. The Definition of Terrorism: A Report by Lord Carlile of Berriew Q.C. London: Independent Reviewer of Terrorism Legislation, 2007.

Cilliers, Paul. *Complexity and Postmodernism: Understanding complex systems*. London and New York: Routledge, 1998.

Demir, Cenker Korhan. “Stratejinin Bakış Açısıyla Terörizm.” *Strateji Düşüncesi: Kuram, Paradoks, Uygulama* içinde, ed. Ali L. Karaosmanoğlu ve Ersel Aydınli, 1. baskı, 283-312. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2020.

Einstein, Albert. *İzafiyyet Teorisi: Özel ve Genel Görelilik*. Çev. Gülen Aktaş. İstanbul: Say, 1989.

FBI, “Definitions of Terrorism in the U.S. Code”, Official Site of FBI, 2016, Erişim 11 Temmuz 2016, <https://www.fbi.gov/about-us/investigate/terrorism/terrorism-definition>

Freeman, Jr. Charles W. *The Diplomat's Dictionary*. Washington D.C.: National Defense University Press, 1994.

Gemici Deveci, Derya. "Etkileşimli Modeller Kullanılarak Evren Dinamiğinin İncelenmesi." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü 2019.

Harknett, Richard J. ve Hasan B. Yalcin, "The Struggle for Autonomy: A Realist Structural of International Relations", *International Studies Review* 14, (2012): 499-521

Hoffman, Bruce. *Inside Terrorism*. New York: Columbia University Press, 2006.

Hawking, Stephen. *Zamanın Kısa Tarihi*. İstanbul: Alfa Bilim, 2013.

Jacobs, Jeffrey Phillip, Oscar J. Benavidez, Emile A. Bacha, Henry L. Walters, and Marshall Lewis Jacobs. "The Nomenclature of Safety and Quality of Care for Patients with Congenital Cardiac Disease: A Report of the Society of Thoracic Surgeons Congenital Database Taskforce Subcommittee on Patient Safety." *Cardiology in the Young* 18, sayı: S2 (Aralık 2008): 81-91. <https://doi.org/10.1017/S1047951108003041>

Kilcullen, David John. "Countering Global Insurgency." 2004, Erişim 28 Şubat 2016, <https://smallwarsjournal.com/documents/kilcullen.pdf>

———. "Countering Global Insurgency", *The Journal of Strategic Studies* 28, (2005): 597-617.

Körpe, Özgür. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ayaklanmalar, 1800-1938: Bir Sistem ve Karmaşıklık Yaklaşımı*. 1. basım. Paraf yayınları ; Yakın tarih, 226. 40. İstanbul: Paraf Yayınları, 2013.

Laqueur, Walter. *A History of Terrorism*. 3.basım. New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2002.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

Marshall, Ian, ve Danah Zohar. *Kim Korkar Schrödinger'in Kedisinden? A'dan Z'ye Yeni Bilimin Rehberi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2020.

Merari, Ariel. "Terrorism As A Strategy of Insurgency." *The History of Terrorism: From Antiquity to Al Qaeda* içinde eds. Gérard Chaliand and Arnaud Blin. London: University of California Press, 12-51, 2007.

Nassar, Jamal R. *Globalization & Terrorism: The Migration of Dreams and Nightmares*. Maryland: Rowman & Littlefield Publishers Inc, 2005.

Neocleous, Mark. *Devleti Tahayyül Etmek*. Çev. Akın Sarı. Ankara: NotaBene Yayınları, 2014.

Orrell, David. "The Value of Value: A Quantum Approach to Economics, Security and International Relations." *Security Dialogue* 51, sayı: 5 (Ekim 2020): 482-98. <https://doi.org/10.1177/0967010620901910>

Özcan, Nihat Ali. "Is Terrorism Becoming an Effective Strategy to Achieve Political Aims?" *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*, 20 Haziran 2017. <https://doi.org/10.20991/allazimuth.322740>

Poincare, Henri. *Bilim ve Metot*. Çev. H.R Atademir ve S. Ölçen. 2.basım. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1964.

———. *Bilim ve Varsayım*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986.

Prigogine, I, Isabelle Stengers, ve Senai Demirci. *Kaostan Düzene: İnsanın Tabiatla Yeni Diyaloğu*. İstanbul: İz, 1996.

Ramsay, Gilbert. "Why Terrorism Can, but Should Not Be Defined." *Critical Studies on Terrorism* 8, sayı: 2 (04 Mayıs 2015): 211-28. <https://doi.org/10.1080/17539153.2014.988452>

Richards, Anthony. "Conceptualizing Terrorism." *Studies in Conflict & Terrorism* 37, sayı: 3 (04 Mart 2014): 213-36. <https://doi.org/10.1080/1057610X.2014.872023>

Rapoport, David C. "The Four Waves of Modern Terrorism." *Attacking Terrorism: Elements of A Grand Strategy* içinde, eds. Audrey K. Cronin ve James M. Ludes, 46-73. Washington DC: Georgetown University Press, 2004.

Saraçlı, Murat. "Uluslararası Hukukta Terörizm." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XI, (2007): 1049-1078.

Smith, G. Davidson. "Military Options in Response to State-sponsored Terrorism." *Terrorism and Political Violence* 1, sayı: 3 (Temmuz 1989): 294-323. <https://doi.org/10.1080/09546558908427029>

Söyler, Mehtap. "Kavram ve Kuram Analizi Yöntemi: Sartori Geleneği." *Uluslararası İlişkiler* 17, sayı: 66 (2020): 93-115.

Sürücü, Hüseyin. "Örgütlü Suçlarla Mücadelede Matris Organizasyon." Doktora Tezi, Milli Savunma Üniversitesi ATASAREN, 2019.

———. "Türk Jandarma-Polis Teşkilatlarının Yakınsamasının Makarenko'nun Modeliyle Tanımlanması." *Güvenlik Bilimleri Dergisi* 9, sayı: 2 (23 Kasım 2020): 317-42. <https://doi.org/10.28956/gbd.829940>

Tahko, Tuomas E. Unity of Science. 1. basım. *Cambridge University Press*, 2021. <https://doi.org/10.1017/9781108581417>

Terrorism Act 2000. Erişim 11 Temmuz 2016, <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2000/11/enacted>

Tilly, Charles. "Terror, Terrorism, Terrorists." *Sociological Theory* 22, sayı: 1 (2004): 5-13.

TBMM, "Terörle Mücadele Kanunu (3713 S.K)" Resmi Gazete, (Nisan 1991).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

Trout, Jack ve Steve Rivkin, *Yeni Konumlandırma*. Çev. Ahmet Gürsel, İstanbul: Optimist, 2006.

Türk, Duygu. “Eleştirel Gerçekçilik Üzerine.” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 67, sayı: 3 (2012): 189-217.

Umukoro, Nathaniel. “Thermodynamics: Application of Its Principles to the Effects of Cross-Border Migration and Boko Haram Crisis on Security Challenges in Africa.” *Journal of Applied Security Research* 11, sayı: 1 (02 Ocak 2016): 44-60. <https://doi.org/10.1080/19361610.2016.1104279>

Ural, Şafak. *Basitlik İlkesi*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011.

Von Neumann, John, Robert T. Beyer, ve Nicholas A. Wheeler. *Mathematical Foundations of Quantum Mechanics*. New edition. Princeton: Princeton University Press, 2018.

Weber, Max. *Sosyal Bilimler Metodolojisi*. Çev. Vefa Saygın Öğütle. 3. basım. İstanbul: Küre Yayınları, 2017.

Weinberg, Leonard, Ami Pedahzur, and Sivan Hirsch-Hoefler. “The Challenges of Conceptualizing Terrorism.” *Terrorism and Political Violence* 16, sayı: 4 (Ocak 2004): 777-94. <https://doi.org/10.1080/095465590899768>

Yalvaç, Faruk. “Eleştirel Gerçekçilik ve Uluslararası İlişkiler: ‘Gözlemlenemeyen’ ve ‘Altta Yatan Yapılar’ Tartışması.” *Küresel Çalışmalar*, 2019. <https://kureselcalismalar.com/elestirel-gercekcilik-ve-uluslararasi-iliskiler-gozlemlenemeyen-ve-altta-yatan-yapilar-tartismasi/>

———. “Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi.” *Uluslararası İlişkiler* 8, sayı: 29 (2011): 71-99.

———. “Uluslararası İlişkiler Teorisindeki Temel Tartışmalar ve Eleştirel Gerçeklik.” *Uluslararası İlişkilerde Post-Modern Analizler-1* içinde, editör Tayyar Arı, 1-37. Bursa: MKM Yayıncılık, 2012.

Terörizm Olgusuna Schrödinger'in Kedisi Olarak Bakmak

Zafer, Hamide. "Terörün Tanımı ve Yapısal Özellikleri." *Hukuk ve Adalet*, (İlkbahar, 2007).

Zohar, Danah. *21. Yüzyılda Liderlik*. 1. basım. İstanbul: The Kitap, 2018.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi, 2021;
sayı: 13,
375-413

